

کنترل فضای مجازی در راستای حفظ حق بر سلامت اشخاص

زهرا سادات حسینی^۱
علیرضا انصاری مهیاری^۲

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۵/۱۵ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۰۶/۲۹

چکیده

یکی از فعالیت‌های روزانه مردم دنیا در هر زمان و مکانی استفاده از فضای مجازی است. در دنیای امروزی، فضای مجازی نقشی مهم و اثرگذاری را در زندگی اشخاص ایفا می‌کند. اگرچه استفاده از فضای مجازی دارای محاسنی است و سبب راحت‌تر شدن زندگی اشخاص گردیده، اما عدم کاربرد صحیح از آن باعث ایجاد آسیب‌های روانی و جسمانی بر سلامت اشخاص شده است که نگرانی‌ها در رابطه با عدم حفظ حق بر سلامت اشخاص را افزایش داده است. حق بر سلامت از حقوق بنادین بشری محسوب می‌شود که دولت‌ها موظفند شرایط لازم را جهت دستیابی به این حق تامین و تضمین نمایند و زمینه‌های نقض آن را به حداقل برسانند. پرسشی که در این پژوهش مطرح می‌شود این است که کنترل فضای مجازی چه تاثیری در حفظ حق بر سلامت اشخاص می‌تواند داشته باشد؟ یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که دولت‌ها با اقداماتی همچون آموزش نحوه صحیح استفاده از فضای مجازی و نیز ایجاد محدودیت می‌توانند علاوه بر کنترل فضای مجازی باعث کاهش آسیب‌های جسمانی و روانی وارده بر سلامت اشخاص شوند.

کلید واژه‌ها

فضای مجازی، حق بر سلامت، صیانت، حقوق بشر، اشخاص.

مقدمه

^۱ دانشجوی دکترا حقوق بین الملل، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

Email: Zahra.hosseini00@yahoo.com

^۲ استادیار گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران (نویسنده مسئول).

Email: alimahyari63@gmail.com

در دنیای امروزی، فضای مجازی نقشی اثرگذار را در زندگی افراد ایفا می‌کند که فضایی عجیب شده با زندگی افراد می‌باشد و در تمامی ابعاد زندگی اشخاص اثرگذار است. فضای وب با وارد شدن به زندگی اشخاص دارای محاسنی بسیار بوده و سبب راحت‌تر شدن زندگی اشخاص گردیده، اما دارای معایبی نیز می‌باشد که سبب ایجاد نگرانی‌هایی برای افراد گردیده است. موضوع فضای مجازی و کارکردهای آن در جنبه‌های مختلف بر سلامت اشخاص اثرگذار است؛ برای نمونه در حوزه سلامت روان، اشخاص با مطالعه نمودن مطالب مختلف در فضای اینترنت، انجام بازی‌های رایانه‌ای با محتوای خشن و... متناسب با روحیات شخص استفاده‌کننده از فضای اینترنت بر سلامت روانی وی تاثیر می‌گذارد. موضوع دیگر در زمینه استفاده از فضای مجازی، سلامت جسمانی اشخاص می‌باشد. هنگامی که شخص به صورت متوالی و در بازه زمانی طولانی با سیستم رایانه‌ای خود مشغول بکار است، این موضوع سبب ورود آسیب‌های جسمی بسیار می‌گردد و به تبع آن سلامت شخص با خطر مواجه می‌گردد. (علی بابایی، ۱۳۹۹: ۲۰). همچنین در فضای مجازی، تهیه مواد مخدر نیز امری آسان بوده که این موضوع نیز از جنبه‌های منفی فضای مجازی می‌باشد. با وجود فوایدی که این فضا برای اشخاص دارد و باعث رفع محدودیت‌هایی می‌شود، اما همواره با چالش‌های نیز مواجه است. یکی از مهم‌ترین چالش‌های این فضا، چالش‌های مربوط به حق بر سلامت است. در این راستا دولت‌ها وظیفه دارند حق بر سلامت اشخاص را تامین و تضمین نمایند و مانع از نقض این حق شوند. براین اساس دولت‌ها با اقداماتی همچون آموزش نحوه صحیح استفاده از فضای مجازی و نیز ایجاد محدودیت سعی بر صیانت از حق بر سلامت اشخاص در فضای مجازی داشته‌اند (وینتون، ۲۰۱۲: ۳۶).^۱ باتوجه به موارد ذکر شده، هدف اصلی از انتخاب موضوع این است که به این امر پرداخته شود که چگونه می‌توان با کنترل فضای مجازی حق بر سلامت اشخاص را حفظ نمود. براین اساس در قسمت اول به مفهوم حق بر سلامت و در قسمت دوم به بررسی آسیب‌های ناشی از استفاده از فضای مجازی پرداخته می‌شود. در قسمت پایانی راهکارهای حفظ حق بر سلامت در فضای مجازی مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

۱- مفهوم حق بر سلامت

حق بر سلامت، به عنوان حق برخورداری از بالاترین استانداردهای قابل دستیابی سلامتی، یکی از حق‌های بشری است که در اسناد حقوق بشری به اهمیت آن اشاره شده است و به عنوان یکی از حقوق بنیادین بشری در نظام بین‌المللی به رسمیت شناخته شده است (طباطبایی، ۱۳۹۹: ۶۵)، چرا که سلامت فردی به عنوان یکی از مهم‌ترین مولفه‌های کرامت هر انسانی محسوب می‌شود. حق بر سلامتی حقی است که با دیگر حق‌های بشری پیوند و ارتباط نزدیکی دارد؛ از جمله آنکه با حق حیات که اولین نسل حقوق بشری است، یک ارتباط ناگسستنی داشته و از جهتی دیگر نیز با حق بر تامین اجتماعی و بهداشت نیز دارای ارتباط می‌باشد (آل کجبا، ۱۳۹۲: ۵۲) که در اسناد بین‌المللی مختلفی نیز به اهمیت این حق اشاره شده

^۱ Vinton

است و حقی است جهان شمول که همگان در امنیت آن مشارکت دارند. سلامتی، مطابق با بند ۱ ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر، بخشی از استانداردهای مناسب زندگی در نظر گرفته شده است. در این ماده، علاوه بر مواردی همچون خوراک، پوشاک، مسکن و خدمات اجتماعی ضروری، مراقبت‌های بهداشتی جزء شرایط حداقلی اقتصادی و اجتماعی برای رفاه و سلامت هر انسانی لازم و ضروری دانسته شده است. حق بر سلامتی شامل سلامت جسم و روان می‌شود و مفهومی جدای از سالم بودن دارد. به عبارت دیگر، فقدان بیماری به معنای سالم بودن است درحالی که ابعاد مختلف جسمی، روانی و اجتماعی حق بر سلامتی را که مستلزم برخورداری از فرصت‌های برابر برای همگان است تا بتوانند از امکانات، تسهیلات و خدمات بهره مند شوند تشکیل می‌دهند (جاوید و نیاورانی، ۱۳۹۲:۱۴۲). مفهوم حق بر سلامتی، مفهومی گسترده است که به واسطه این حق، سایر حقوق بشری معنا و مفهوم پیدا می‌کنند و بدون حق بر سلامتی، سایر حقوق و آزادی‌های انسانی تحقق پیدا نمی‌کنند. در اساسنامه سازمان جهانی بهداشت، حق بر سلامتی، حالت کامل بهزیستی جسمی، روانی و اجتماعی توصیف شده است.

۱-۱- ماهیت حق بر سلامت

حق بر سلامت، به عنوان یکی از حقوق بنیادین در هر جامعه ای مطرح است و هر فردی به مثابه اینکه عضوی از جامعه بین‌الملل است صرف نظر از ملاحظات نژادی، دینی، سیاسی و فرهنگی دارای حق و استحقاق لازم جهت بهره‌مندی از این حق می‌باشد که در معاهدات و اسناد گوناگون، دارای جایگاهی استوار است (غلامعلی و توتونچیان، ۱۳۹۹:۱۴) و می‌توان این حق را از اصول کلی مقبول در نظام‌های حقوقی توسعه یافته دانست (حبیبی مجنده، ۱۳۸۶:۱۰). در میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، بیان شده است که حق برخورداری از یک جامعه سالم و پیشرفته در گرو پیشرفت وضعیت سلامت افراد آن جامعه است. حق بر سلامت دارای مولفه‌هایی است که رعایت این مولفه‌ها لازم و ضروری است. نخست آنکه؛ حق بر سلامت، حقی است فراگیر و عام الشمول. بی شک دسترسی افراد بشری به مراقبت‌های اولیه و ضروری و در اختیار داشتن امکانات، عنصری مهم در تحقق حق بر سلامتی است (تفقدی زارع، ۱۳۹۷:۳). حق بر سلامت، علاوه بر اینکه عام الشمول و فراگیر است، متضمن یکسری از آزادی‌ها نیز می‌باشد. آزادی در حق بر سلامت به این معناست که کسی را نمی‌توان به اجبار تحت آزمایش یا معالجات پزشکی قرار داد. بنابراین مطابق با این مولفه، هر گونه آزمایش و معالجه اجباری ممنوع اعلام شده و رضای فرد قبل از هرگونه آزمایشی لازم و ضروری است و بر همین اساس است که گفته شده هیچ کسی نباید تحت شکنجه، رفتار و مجازات ظالمانه و غیرانسانی قرار بگیرد (اصلانی نصرالهی، ۱۳۹۷:۱۳۲). از دیگر مولفه‌های حق بر سلامت، حق استحقاق فردی است. از آنجایی که برخورداری از محیط زندگی و اجتماع سالم، لازمه رشد انسان است و دولت‌ها در این خصوص مکلف هستند تا حد امکان محیطی سالم و امن را برای افراد جامعه خود فراهم کنند تا افراد بتوانند در چنین محیطی حیاتی همراه با سلامتی و رفاه

داشته باشند و از فرصت‌های برابر جهت بهره‌مندی از عالی‌ترین سطح سلامتی از جمله؛ کنترل و پیشگیری از بیماری‌ها، دسترسی به داروهای اساسی، خدمات و مراقبت‌های بهداشتی، بهداشت جنسی و بارداری و موارد دیگر اشاره نمود برخوردار باشند به همین علت انسان حق دارد که در محیط و جامعه ای امن و سالم زندگی کند(زارع نژاد، ۱۳۹۸:۱۴). رعایت اصل عدم تبعیض و انصاف در در خدمات بهداشتی و مراقبتی از مولفه‌ها و استانداردهای مهم حق بر سلامتی است. دولت‌ها موظف هستند مندرج در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را بدون تبعیض از هر حیث برای همه افراد جامعه تضمین کنند و افرادی که در جامعه از شرایط خاصی برخوردار هستند، به آنها توجه ویژه شود و تا حد امکان نیازهای آنان را برطرف کنند.

۱-۲- حق بر سلامت در اسناد بین‌المللی

حق بر سلامت در اسناد بین‌المللی و منطقه ای به عنوان حقی بنیادین مورد شناسایی قرار گرفته است و در این اسناد به صورت صریح و ضمنی از حق بر سلامت سخن گفته شده است. اسنادی از جمله، ماده ۵۵ منشور سازمان ملل متحد، ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به حق بر سلامت اشاره نموده اند. در ماده ۵۵ منشور، حق بر سلامتی به صورت ضمنی بیان گردیده است (وحدانی نیا و همکاران، ۱۳۹۹:۱۱). در ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر، حق بر سلامتی به صورت ضمنی بیان شده است (رزمی و همکاران، ۱۴۰۰:۸). بنابراین، با اینکه در ماده ۵۵ منشور و ماده ۲۵ اعلامیه، مستقیم و به صراحت از حق بر سلامتی سخن گفته نشده است اما به صورتی ضمنی این نکته قابل برداشت است که لازم دستیابی فرد به حداقل رفاه و آسایش عمومی، دستیابی و برخوردار از حق بر سلامتی است که این حق را فرد با تلاش خود به دست می‌آورد و در مواردی که از دستیابی به آن ناتوان می‌ماند، دولت موظف است در این خصوص شرایط لازم و کافی را برای بهره‌مندی فرد از حق بر سلامتی فراهم نماید (فلاحی، ۱۳۹۵:۵۸). ماده ۱۲ میثاق، برخلاف معاهدات بیان شده در سطور قبلی، به صورت صریح به حق بر سلامتی اشاره نموده است. این ماده بیان می‌دارد که دولت‌های عضو میثاق، حق هر کس را به تمتع از بهترین حال سلامتی و روحی ممکن الحصول به رسمیت می‌شناسد. در بند ۲، اقداماتی که برای رسیدن به این حق لازم و ضروری است را بیان نموده است (علی بابایی، ۱۳۹۹:۱۱۲). تفسیر عمومی شماره ۱۴ کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز به حق بر سلامتی اشاره نموده است.

۲- مفهوم فضای مجازی

فضای سایبر در علم لغت به معنای فضایی مجازی و غیرواقعی بوده و فعالیت‌های سایبری یا کامپیوتری به زبان بسیار ساده به معنی یک مجموعه از ارتباطات میان افراد از طریق رایانه و دستگاه‌های مخابراتی، بدون در نظر داشتن مختصات جغرافیایی فرد می‌باشد. در تعریفی دیگر فضای مجازی، شبکه جهانی تشکیل

شده از زیرساخت‌های فنی و رایانه ای و مخابراتی بوده که در سطح جهانی به هم پیوسته اند (آکادینیز، ۲۰۱۶: ۱۰). فضای مجازیه تعبیر عده ای، به عنوان یک دنیای جدید موازی است که در آن تردد جهانی دانش، رموز، سنجش‌ها، شاخص‌ها، سرگرمی‌ها و عاملیت دیگری انسانی شکل می‌گیرد که تاکنون، هرگز بر روی زمین دیده نشده (الحسینی، ۱۳۹۲: ۱). تعبیر فضای سایبر، همواره عناصر تخیل و تجربه را همراه خود داشته اند از این رو، نمی‌توان رؤیایپردازی‌های گذشته دور را از واقعیت‌های آمیخته با خیال کنونی درباره فضای سایبر نادیده گرفت (کوکبی سقی، ۱۳۹۵: ۲۸). بنابراین می‌توان گفت فضای مجازی، مفهومی فردی و بین‌المللی است که یک فناوری دیجیتال گسترده و به هم پیوسته را توصیف می‌کند که افراد می‌توانند با استفاده از این شبکه جهانی اقداماتی نظیر به اشتراک گذاشتن تصاویر و اطلاعات، تبادل ایده، مشارکت در بحث‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، ارائه پشتیبانی‌های اجتماعی و موارد دیگری را انجام دهند.

۲-۱- آسیب‌های فضای مجازی

در قرن بیست و یکم، ارائه مراقبت‌های بهداشتی و تحقیقات پزشکی موفق به طور فزاینده‌ای به جمع‌آوری و توزیع اطلاعات در فضای مجازی وابسته است که مزایای بالقوه زیادی برای جامعه دارد. با این حال خطرات مرتبط با سوء استفاده از داده‌ها قابل توجه است. ایسلند، سوئد، نروژ و بریتانیا مطالعات موردی در مورد جایی که ابتکارات به دلیل عدم درک کامل انتظارات اجتماعی در مورد استفاده از داده‌های سلامت آنلاین باعث اعتراض عمومی شده است، ارائه می‌کنند (کای، ۲۰۲۱: ۴۵). پیشرفت تکنولوژی و گسترش فضای مجازی، علیرغم اینکه مزایای دارد، آسیب‌های جدی را نیز به همراه دارد. این آسیب‌ها هم بر زندگی فردی و هم جمعی افراد تاثیر می‌گذارد و در بعد فردی آسیب‌های جسمانی و روانی زیادی را ایجاد می‌کند (نائومی، ۲۰۱۴: ۹۳). در سال‌های اخیر به دلیل رواج وسایل ارتباطی، دسترسی به اینترنت بسیار آسان‌تر شده است و افراد می‌توانند در هر زمان و هر مکانی به اینترنت وصل شوند و وارد فضای مجازی شوند. همانگونه که بیان شد، فضای مجازی مزایای بی شماری از جمله نزدیک بودن، قابل لمس بودن، دسترسی آسان، قابلیت استفاده برای همگان اشاره نمود اما معایبی نیز دارد (ضیایی، ۱۳۹۴: ۸۰): از جمله کلاه برداری اینترنتی، از بین رفتن عفت، سرقت اطلاعات، سوء استفاده از کاربران به وسیله هویت مجازی و موارد دیگر اشاره نمود (اسلامی و همکاران، ۱۳۲: ۱۴۰۱).

۲-۱-۱- آسیب‌های جسمانی

¹ Akadeniz

² Kaye

³ Naomi

استفاده زیاد از فضای مجازی سبب بروز آسیب‌های جسمانی زیادی می‌گردد. قطعاً یک جا نشستن فشار زیادی را بر ستون فقرات وارد می‌کند و پایین نگه داشتن سر در یک بازه زمانی به مهره‌های گردن و ستون فقرات آسیب‌هایی شدید را وارد می‌نماید. این آسیب‌ها در طول زمان بیشتر نیز می‌گردد و در طولانی مدت اثرات خود را نشان می‌دهد. خیره شدن و نگاه طولانی مدت به صفحه گوشی و تبلت و مانیتور مخصوصاً در شب سبب بروز مشکلات بینایی برای انسان شده و باعث بروز بیماریهایی مانند شب کوری و ضعیف شدن چشم‌ها نیز می‌گردد (قوامی پور سرشکه و بیگی، ۱۴۰۲:۱۲). ساکن بودن فرد در هنگام نشستن در پشت سیستم و ساکن بودن و خوردن سبب افزایش اضافه وزن می‌گردد (کالب، ۲۰۲۰:۱۸)^۱. به تبع آن چاقی موجب بروز بیماری‌هایی مانند چربی خون و دیابت می‌گردد. از دیگر آسیب‌های جسمانی می‌توان به التهاب پوست صورت در صورت استفاده از گوشی به مدت زیاد برای صحبت کردن و تماس آن با پوست صورت اشاره نمود و همچنین خستگی دست‌ها و تاندون‌های آن در صورت عدم وجود یک تکیه مناسب در استفاده از کیبورد و همچنین در دست گرفتن گوشی برای بازه زمانی طولانی می‌باشد که این موارد از مهمترین آسیب‌های جسمانی به افراد می‌باشد. همچنین تأثیرات مطالبی که افراد در فضای مجازی می‌بینند و می‌خوانند سبب افزایش ضربان قلب و افزایش استرس آنها می‌گردد (ختایی، ۱۴۰۲:۲۵).

۲-۱-۲- آسیب‌های روانی

بسیاری از تحقیقات انجام شده درباره نقش فناوری در ایجاد اختلالات خاص مانند اختلال اعتیاد به اینترنت، اختلال اعتیاد به بازی اعتیاد به سکس اینترنتی و قلدری سایبری بحث کرده اند. با این حال، هیچ یک از این آثار تأثیرات تعامل بیش از حد با فضای مجازی بر زندگی مردم به عنوان یک کل و تأثیر آن بر «ارتباط اجتماعی جامعه» را بررسی نکرده است (گاستین، ۲۰۱۴:۶۹)^۲. انقلاب دیجیتال زندگی مردم را بسیار راحت‌تر از همیشه کرده است. اما بر سلامت جسمی و روانی افراد تأثیر گذاشته است. سندرم سایبری به اختلالات جسمی، اجتماعی و روانی گفته می‌شود که به دلیل تعامل بیش از حد با فضای مجازی و فناوری‌های دیجیتال، انسان را درگیر می‌کند. طبق مطالعه‌ای که بر روی گروهی از دانش آموزان در ایران انجام شده است، پیشنهاد می‌شود که بیش از ۴۰ ساعت استفاده از اینترنت در هفته، فرد را در برابر سندروم‌های سایبری آسیب‌پذیر می‌کند. با این حال، در تمدن دیجیتال، انسان‌ها به معنای واقعی کلمه در حال برداشتن چند قدم به عقب هستند. بنابراین باید اثرات عاطفی بر انسان‌ها را در تمدن دیجیتال از نزدیک ارزیابی کنند (چپمن، ۲۰۱۷:۸۹)^۳. علاوه بر این، جمعیت انسانی در طبیعت بیشتر درون‌نگرا خواهند بود. درون‌نگراها بیش از حد خودانتقادگر هستند و باعث می‌شود افراد بدون هیچ دلیل خاصی از خود و زندگی

^۱ Kaleab

^۲ Gostin

^۳ Chapman

خود به عنوان یک کل احساس نارضایتی کنند. آنها همچنین می‌توانند استرس بسیار بیشتری داشته باشند، احساس خستگی بیش از حد فیزیکی کنند و همچنین با طیف وسیعی از مشکلات سلامت روان روبرو شوند. تشخیص عمومی سندرم‌های سایبری عبارتند از: اضطراب بی‌دلیل؛ رفتار پرخاشگرانه بیش از حد؛ ضعف سیستم ایمنی که منجر به بیماری‌های همراه می‌شود؛ تغییر در ظاهر و توجه کمتر به نظافت و بهداشت؛ بیخوابی درد ناشی از عدم تحرک و قرار گرفتن بیش از حد در اینترنت؛ مشکلات گوارشی و بی‌اشتهایی؛ ارتباط ضعیف چهره به چهره و مهارت‌های بین فردی (دورجای، ۲۰۱۶: ۴۷).^۱

۲-۲- حق دسترسی به فضای مجازی

دسترسی افراد به فضای مجازی از این جهت اهمیت یافته است که فضای مجازی با تحقق حقوق و آزادی‌های افراد و تامین منافع و نیازهای آنان پیوند عمیقی یافته است (امانی، ۱۳۹۶: ۹۰). مجمع عمومی سازمان ملل متحد، قطعنامه غیرالزام آوری را در سال ۲۰۱۶ میلادی در زمینه ارتقا، حمایت و برخورداری از حقوق بشر در اینترنت را تصویب نمود. در این قطعنامه اهمیت اینترنت به رسمیت شناخته شد و در نتیجه بر حمایت از حق مردم برای دسترسی به اینترنت متمرکز گردید (نکوئی مهر و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۲۲). تضمینات ماده ۵۱ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، در زمینه حق بر دسترسی به فناوری‌های ارتباطی نیز خلاء اساسی در قوانین حقوق بشری را پر می‌کند. اول اینکه حق بر برخورداری از فناوری، در قیاس با حمایت صرف از آزادی بیان و اطلاعات، تضمین‌های بیشتری را برای حمایت از حقوق بشر ایجاد نموده است. این استدلال مخصوصاً در ارتباط با ماده ۵۱ صادق است، به این علت که این ماده ارتباطی نزدیک میان آزادی بیان و وسائل ابراز عقیده وجود دارد. اینترنت مسائل حقوقی مختلفی را در سطح بین‌المللی ایجاد نموده است. نهادهای بین‌المللی، از اتحادیه بین‌المللی مخابرات تا مجمع عمومی سازمان ملل متحد، به صورت روزافزون در زمینه مقررات گذاری اینترنت مداخله کند (زارع‌نژاد، ۱۳۹۸: ۳۳). با توجه به اهمیت فزاینده اینترنت در جوامع بشری به عنوان ابزاری برای اشاعه اطلاعات و نشر عقاید و افکار مختلف، تعیین وضعیت کنونی حق دسترسی به اینترنت به عنوان حق مستقل بشری دارای اهمیت زیادی می‌باشد (غنی زاده بافقی و چایی، ۱۴۰۱: ۶). به بیان دیگر، محدودیت ابزارهای ابراز عقیده لزوماً آزادی بیان را متأثر می‌کند. بنابراین حمایت از ابزارهای ابراز عقیده می‌تواند به منزله حمایت از خود حق آزادی بیان محسوب می‌گردد؛ دوم، حمایت از فناوری‌ها این امکان را به فعالین حقوق بشر می‌دهد که در موضوعات مربوط به طراحی یک فناوری ارتباطی، هر چند به ظاهر ارتباطی با حقوق بشر ندارد، اما به این علت که در واقعیت حقوق بشر را متأثر می‌سازد، ورود کنند. سوم، حق بر دسترسی به فناوری‌های ارتباطی نشان می‌دهد که چگونه فناوری‌ها می‌توانند بر حقوق بشر اثر گذارد. نادیده گرفتن تأثیرهای فناوری ارتباطی بر حقوق بشر، کدهای نرم افزاری، نحوه طراحی، ساختار و استانداردهای فناوری ارتباطی خاص، می‌تواند پیامدهای غیر قابل جبران

^۱ Durojay

را بر حقوق بشر داشته باشد (ابراهیم‌پور کمله، ۱۳۹۱:۵). در حال حاضر دسترسی به اینترنت در سطح بین‌الملل به شدت مورد توجه قرار گرفته است. نهادهای بین‌المللی از اتحادیه بین‌المللی مخابرات تا مجمع عمومی سازمان ملل به صورت فزاینده‌ای درگیر مبحث‌های مربوط به قانونگذاری اینترنت می‌باشند (سالاریان و بازیر، ۱۴۰۰:۱۴). اینترنت به وضوح بیش از هر زمان دیگری به عنوان یک مسئله حقوق بشر در حال ظهور می‌باشد. به عنوان مثال، گزارش گزارشگر ویژه سازمان ملل متحد در زمینه ارتقا و حمایت از حق بر آزادی بیان و عقیده در ماه مه سال ۲۰۱۱، با اعلام حق بر اینترنت به عنوان یک حق بشری، از جانب برخی مورد ستایش و از سوی عده‌ای دیگر مورد انتقاد قرار گرفته است.

۲-۳- خشونت از طریق فضای مجازی

خشونت سایبری به هر رفتاری می‌گویند که باعث تعدی به آسایش و استقرار بدنی، روحی و عاطفی یک فرد یا گروه شود. خشونت مجازی در حقیقت اشاره به رفتارها و اعمال عمدی و تکراری نسبت به سایر افراد از طریق رایانه، موبایل و رسانه‌های دیگر دارد که به اشکال مختلفی مانند آزار و اذیت، تهدید مستقیم گروه یا فرد دیگر، بی‌ابرو کردن دیگران، گزافه‌گویی‌های تعارض‌برانگیز، جعل هویت، فاش کردن اطلاعات با هدف آبروریزی، اخراج از گروه‌ها، کانال‌ها و لیست دوستان آنلاین و مزاحمت مجازی صورت می‌گیرد (انصاری و الوند نژاد، ۱۴۰۰:۱۱). به شکل کلی خشونت مجازی را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد:

۱- ارائه اطلاعات نادرست: در این حالت، شخص معمولاً به شکل هدفمند خود را بسیار بهتر از آنچه هست، نشان می‌دهد که نتیجه آن می‌تواند منجر به کلاهبرداری مالی، سرقت، تجاوز یا ضرب و جرح شود. این رفتار در واقع فریب و خیانت به اعتماد است.

۲- نظارت آنلاین و ردیابی: این نوع از خشونت مجازی معمولاً به شکل نظارت آنلاین و هدف قراردادن یک نفر به شکل غیرقانونی صورت می‌گیرد. قربانی در فضای مجازی زیر نظر گرفته شده و اطلاعات خصوصی او با اهداف مشخصی جمع‌آوری می‌شود. در بسیاری از این موارد تهدیدهای مجازی به خشونت فیزیکی و حتی تهدید به قتل یا ارتکاب قتل منجر شده است.

۳- تجاوز مجازی: تجاوز در اینترنت به رفتارهایی گفته می‌شود که با هدف آزار و اذیت و توهین به فرد دیگر انجام می‌شود. ضرر و زیان ناشی از این قبیل رفتارها در فضای مجازی بسیار متنوع است و می‌تواند منجر به اضطراب، احساس مورد اهانت قرار گرفتن، اتلاف وقت و انرژی و حتی ارتکاب جرم شود.

۴- رفتارهای تحقیرآمیز: آخرین دسته از موارد خشونت سایبری تحقیر کردن است، مسئله‌ای که به شکل عمومی در فضای آنلاین از طریق ترسیم تصویری تحقیرآمیز از زنان با کلمه یا عکس‌هایی که تشویق‌کننده تحقیر یا رفتار ناپسند با آنان است، رخ می‌دهد (گودرزوند چگینی، ۱۴۰۰:۱۱).

مسئله بروز خشونت ناشی از شبکه‌های مجازی، مسئله‌ای چند بعدی است که عوامل مختلفی مانند روان‌شناختی، جامعه‌شناختی، سیاست‌گذاری و فرهنگی در آن دخالت دارد. عوامل روان‌شناختی از جمله عوامل تأثیرگذار فضای مجازی در بروز پدیده خشونت در بین افراد جامعه می‌توان به وجود حس کنجکاوی در بین کاربران، جهل و نادانی فرد از جرم‌بودن انتشار تصاویر اراذل و اوباش در فضای مجازی، وجود انگیزه‌های منفی مانند حسادت، مشکلات ارتباطی با همدیگر، تهمت‌زدن، بدگویی و تمایلات جنسیتی در سطح کاربران، جلب توجه و کسب شهرت کاربران، القای نگرش فردی کاربران به دیگران، ایجاد زمینه برای تخلیه هیجانات سرکوب‌شده در فرد، خودنمایی و ابراز وجود در بین دوستان و همسالان اشاره کرد (صحراگرد، ۲۰۱۸: ۳۳).^۱ عوامل جامعه‌شناختی، گمنام‌بودن کاربران در فضای مجازی، ورود جامعه به عصر جدید بر اثر رشد فناوری‌های نوین ارتباطی، تجربه خشونت فرد در اجتماع، نقش گروه همسالان در همسان‌سازی رفتارهای خشونت‌آمیز کاربران، تصرف اموال غیر و سوءاستفاده از آن در راستای اهداف شخصی و نبود کنترل و نظارت والدین بر رفتار فرزندان را می‌توان از عوامل جامعه‌شناختی تأثیر اینترنت و شبکه‌های اجتماعی بر بروز خشونت در جامعه دانست (پورقهرمانی، ۱۳۹۶: ۲۷).

۳- راهکارهای حفظ حق بر سلامت در فضای مجازی

مقوله سلامت یک مفهوم نسبی بوده و در حال توسعه می‌باشد. از منظر سازمان بهداشت جهانی، سلامتی یک وضعیت رفاه کامل در جنبه‌های روانی، فیزیکی و اجتماعی بوده و نه تنها عدم وجود بیماری جسمی یا ناتوانی جسمی می‌باشد. حق بر سلامتی در قانون بسیاری از کشورها از جمله کشور ایران بیان شده است. در قانون ایران، در اصل ۳ و اصل ۲۹ و همچنین اصل ۳۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حق بر سلامتی به صورت صریح بیان شده است. حق بر سلامتی از آنچنان اهمیتی برخوردار است که بدون آن امکان مشارکت اشخاص که مهم‌ترین سرمایه‌های انسانی یک کشور محسوب می‌شوند، در برنامه‌های مربوط به جامعه امکان‌پذیر نیست (کابرا، ۲۰۱۳: ۱۱۹).^۲ حق بر سلامتی علاوه بر اینکه در جامعه و فضای حقیقی باید رعایت گردد، در فضای مجازی نیز باید رعایت شود چرا که آسیب‌های بیشمار روانی و اجتماعی از طریق فضای مجازی به اشخاص اعم از کودکان و بزرگسالان وارد می‌شود. امروزه در فضای مجازی، تهدیدات زیادی برای اشخاص و کاربران وجود دارد که باعث آسیب‌های زیادی می‌شود و سلامت آنان را به مخاطره می‌اندازد. به طور مثال، زمانی که کودکان مبادرت به بازی‌های رایانه‌ای می‌کنند، خشونت در آنها افزایش پیدا می‌کند و روح و روان کودکان را به مخاطره می‌اندازد (سکالا، ۲۰۱۸: ۶۹).^۳ علاوه بر این، مواردی همچون فساد و فحشا و بی بند و باری از طریق این فضا افزایش پیدا می‌کند و سلامت کاربران را با مشکل مواجه می‌سازد. همچنین، با ایجاد کسب و کارهای اینترنتی، بعضاً زمینه کلاهبرداری از اشخاص

^۱ Sahraghard

^۲ Cabrera

^۳ Sekalala

فراهم می‌شود و صدمات روحی و جسمی را به اشخاص فراهم می‌کند. برای رهایی یافتن از این چالش‌ها و تهدیدات فضای مجازی، راهکارهایی ارائه شده است که در ادامه به این راهکارها خواهیم پرداخت.

۳-۱- آموزش

فناوری اطلاعات، اصطلاحی است که مفهوم کاربرد فن آوری اطلاعات در چرخه تولید، ذخیره، پردازش، بازیابی و اشاعه را دربرمی‌گیرد. در زمان حاضر ترکیبی از رایانه‌ها، ماهواره‌ها، تلفن، تلویزیون و سایر وسایل الکترونیکی که ابزار ارتباطات و اطلاعات مدیریت اند، فناوری اطلاعات را تشکیل می‌دهد که موجب عمل و عکس العمل موثرتر و کارآمدتر می‌شود. از مهم‌ترین اجزای فناوری اطلاعات، که از مجموعه روش‌ها و دستورالعملهایی که با استفاده از یافته‌های علمی برای حل مسائل آموزشی اعم از طرح، اجرا و ارزشیابی در برنامه‌های آموزشی به کار گرفته می‌شود، تکنولوژی آموزشی است. تکنولوژی آموزشی این قدرت را دارد که موانع بین والدین و معلمان و خانه، کلاس درس مناطق آموزش و پرورش در سراسر کشور را از بین برده و تعامل بین دانش‌آموزان و والدین و معلمان را تسهیل و به گسترش یادگیری فراتر از مدرسه کمک کند (برسون، ۲۰۱۴: ۸). آنچه در جامعه اطلاعاتی، به ویژه در بخش آموزش و پرورش تاکید می‌شود هزینه سرمایه‌گذاری و کاربرد سخت افزاری مداری و ابزار گونه فناوری‌های اطلاعاتی ارتباطی و به کارگیری آن برای انبار کردن اطلاعات نیست (پورنجفی قوشچی، پورقهرمانی، ۱۳۹۹: ۸۹)، بلکه مسئله اساسی به کاربردن فناوری‌ها در آموزش و پرورش و توانمندسازی دانش‌آموزان در برگزیدن اطلاعات مورد نیاز برای رسیدن به آموزش خود و به خدمت گرفتن فناوری‌های اطلاعاتی ارتباطی است. استفاده از اینترنت به عنوان یکی از ابعاد نوپای فناوری در دنیای کنونی نقش مهمی در پیشبرد اهداف بلندپروازانه انسان ایفا می‌کند و با وارد شدن به ملزومات زندگی روزانه بشر او را هر روز بیش از پیش به فناوری‌های نوین نزدیک می‌کند (جلالی، ۱۳۸۹: ۹). دانش‌آموزان در دنیای امروز با دسترسی به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌توانند مسائل، ایده‌ها و باورهایشان را با یکدیگر در میان بگذارند و با یکدیگر ارتباط برقرار کنند.

۳-۲- حفظ امنیت

اینترنت یک سامانه گسترده از شبکه‌های رایانه‌ای به هم پیوسته است که از پروتکل‌هایی برای ارتباط با همدیگر استفاده می‌کنند (کهزادی، کهزادی، ۱۳۹۹: ۶۳۹). به بیان دیگر، اینترنت، شبکه‌ای از شبکه‌ها می‌باشد که از میلیون‌ها شبکه خصوصی و عمومی، دانشگاهی، تجاری و دولتی در اندازه‌های متفاوت تشکیل شده است که با آرایه گسترده از فناوری‌های الکترونیکی و نوری به هم متصل شده اند. فضای

¹ Berson

اینترنت در بردارنده منابع اطلاعاتی و خدماتی فراوانی بوده که برجسته‌ترین آنها وب جهان گستر و رایانامه می‌باشد. آیکان^۱ یک سازمان بین‌المللی غیرتجاری است که مسئولیت ایجاد استانداردهای اینترنتی را بر عهده دارد (رهگشا و موسوی، ۱۳۹۶: ۱۰۵). آیکان بر خلاف آنکه تعداد بسیاری سایت امروزه به ثبت می‌رسد، توانسته است تا از وقوع تداخل جلوگیری نماید. آیکان مسئولیت مدیریت عناصر فنی در این فعل و انفعال را بر عهده می‌گیرد تا کاربرهای سراسردنیا قادر باشند آدرس‌های معتبر را در این شبکه‌ها پیدا کنند. مسئله‌های دیگری مانند کنترل محتوای اینترنتی، وضع قوانین برای تجارت بر شبکه، نامه‌های ناخواسته و اسپم^۲ و محافظت از اطلاعات خارج از وظایف تکنیکی آیکان می‌باشد. امنیت اینترنت اصطلاحی گسترده بوده که به اقدام‌های مختلفی که افراد و شرکت‌ها برای محافظت نمودن از رایانه‌های متصل به اینترنت بر می‌دارند، اشاره دارد. یکی از حقیقت‌های اساسی در مورد امنیت اینترنت این می‌باشد که اینترنت، خود محیطی امن نیست (نیازپور، ۱۳۹۲: ۱۲۸). در ابتدا اینترنت به عنوان یک شبکه رایانه‌ای آزاد و پیوند خورده تصور می‌شود که امکان تبادل رایگان ایده و اطلاعات را مهیا می‌سازد. داده‌های ارسالی از طریق اینترنت، از پیام‌های ایمیل شخصی تا سفارشات خرید آنلاین، از طریق یکسری کامپیوترها و پیوندهای شبکه‌ای که همیشه در حال تغییر می‌باشند، سفر می‌نمایند؛ در نتیجه هکرها و هنرمندان کلاهبردار بی پروا فرصت کافی برای رهگیری و تغییر اطلاعات دارند. امنیت هر رایانه متصل به اینترنت در سراسر جهان تقریباً غیرممکن است، بنابراین احتمالاً همیشه حلقه‌های ضعیفی در زنجیر تبادل داده وجود دارد. به علت رشد استفاده از اینترنت، در سال‌های اخیر تعداد نقض امنیت رایانه توسط مشاغل به سرعت افزایش یافته است (کیسی، ۲۰۱۰: ۱۶).^۳ در یک بازه زمانی، بیش از ۸۰٪ از نقض امنیت شبکه از داخل شرکت بود، اما با اتصال مشاغل به اینترنت، این وضعیت تغییر کرده و شبکه‌های رایانه ای آنها را در برابر دسترسی از مزاحمت‌های بیرونی یا جاسوسان صنعت آسیب پذیرتر کرده است.

۳-۳- ایجاد محدودیت

بررسی موضوع مهمی چون حق دسترسی به اینترنت به عنوان یک حق مستقل بشری اهمیت زیادی دارد. اگر حق دسترسی به اینترنت را یک حق بشری مستقل بدانیم، در نتیجه تضمینات حقوق بشر در ارتباط با کنترل دولت‌ها بر اینترنت و ایجاد محدودیت برای دسترسی قابل اعمال است (شجاعیان، ۱۳۹۵: ۵۹). بنابراین، سانسور اینترنت و خاموشی اینترنت و ایجاد محدودیت در دسترسی به اینترنت نوعی نقض حقوق بشر محسوب می‌گردد و با ضمانت اجراهای حقوق بشر مواجه است. در حال حاضر اینترنت در سطح بین‌الملل به شدت مورد توجه قرار گرفته است. نهادهای بین‌المللی از اتحادیه بین‌المللی مخابرات تا مجمع عمومی سازمان ملل متحد به طور فزاینده ای درگیر مباحث مربوط به مقررات گذاری اینترنت هستند.

^۱ ICANN

^۲ Spam

^۳ Casey

نهادهای سازمان ملل متحد درباره موضوعات مختلفی از امنیت سایبری تا تبادل اطلاعات در اینترنت، مدعی نقشی در زمینه حکمرانی از طریق اینترنت می باشند. اینترنت نیز به وضوح بیش از هر زمان دیگری به عنوان یک مسئله حقوق بشر در حال ظهور است. در دنیای امروز که عصر ارتباطات و تکنولوژی است، هر روزه ارتباطات گسترده در سطح وسیعی بین کاربران تبادل می شود (رحمانی، ۱۳۹۶: ۵۸). این اطلاعات توسط دولت‌ها کنترل و نظارت می گردد و هر دولتی بنا بر یک سیاست کلی در منافع و ارزش‌های جامعه، بخشی از اطلاعاتی که توسط اینترنت در فضای مجازی منتشر می شود را فیلتر می کند. عمده‌ترین مصادیق فیلترینگ را می توان در سه بخش اجتماعی، سیاسی و دینی مطرح کرد.

حاکمیت و حکمرانی ید طولایی دارد که یک سرش به حقوق متصل است. به همین دلیل در این باب اساتید حقوق سه نظریه کلی ارائه کرده‌اند: اول اینکه کسی حق قانون گذاری و دخالت در این فضا را ندارد، زیرا فضای مجازی را جامعه‌ای بدون مرز و محدودیت می دانند. گروه بعدی کسانی هستند که برعکس نظر قبلی، معتقد هستند که دولت‌ها باید دخالت و حاکمیت کامل خود را با قانون گذاری و جرم‌انگاری برای این فضا اعمال کنند و دسته‌ی آخر هم در میانه‌ی دو نظریه قبلی هستند و به اعمال قوانین بین‌المللی و همچنین داخلی در کنار آزادی‌های این فضا معتقدند. اما گذشته از مباحث تئوری و نظریه‌ها، هر دولت و کشوری دوست دارد فضای مجازی را در دست خود داشته باشد. در واقع فضای مجازی گرداننده اعتقادات و افکار عمومی مردم است و از این طریق می توان بر مردم اعمال حکومت کرد. در واقع این فضا با اینکه تقریباً می توان گفت نوظهور است و مدت زیادی نیست که همه از کوچک تا بزرگ به آن دسترسی پیدا کرده‌اند. اما فواید و آسیب‌های آن کم دارد بر همه ظاهر می شود. بدون همکاری‌های بین‌المللی نمی توان جلوی مجرمان مجازی را گرفت. این حق هر کشور است که از مردم خود در برابر مخاطرات محافظت کند و اگر عامل آن خطر در شبکه‌ای اجتماعی باشد، بدیهی است که یا کمپانی اصلی شبکه اجتماعی باید با آن دولت برای رسیدن به مجرم همکاری کند و یا در غیر اینصورت راه‌های دیگری مانند فیلترینگ و پالایش فضای مجازی جلوی پای دولت‌ها قرار می گیرد. در این بین چینی‌ها سخت‌گیرانه‌ترین فیلترینگ‌ها را دارند. اما حتی کشورهایی هم که چیزی به نام فیلترینگ ندارند، قوانینی برای ارائه‌دهندگان خدمات محتوایی مجازی ایجاد کرده‌اند که بدون آن‌ها شرکت‌های بزرگ نمی توانند در آنجا فعالیت کنند. البته بهتر می دانید که این قوانین تنها برای خودشان خوب است و اگر در کشور دیگری باشد مصداق محدودیت و فیلترینگ محسوب می شود. مثلاً اینستاگرام و شبکه‌های اجتماعی دیگر طبق یک قانون کلی که در قوانین مربوط به فضای مجازی آمریکا و همچنین اروپا وجود دارد، باید محتوای خشن و حاوی تصاویر جنسی و هرزه‌نگارانه را فیلتر کند. همچنین محافظت از حریم خصوصی کودکان که عنوان یک قانون فدرال آمریکا را به خود اختصاص داد، نیز جریمه‌های سنگین بر روی دست کمپانی‌های بزرگ گذاشته است. مثلاً شرکتی که ارائه دهنده بازی‌های رایانه‌ای است، به دلیل نقض قانون حریم خصوصی آمریکا بیش از ۵۲۰ میلیون دلار محکوم شده است.

نتیجه گیری

جوامع بشری از آغاز تا کنون با تحولات گوناگون و گاه‌ها سریع روبه‌رو بوده‌اند. این تحولات در حوزه اینترنت و فضای مجازی نیز نفوذ یافته‌است و فضای مجازی جزء آخرین پیشرفت‌های قرن بیست و یکم است که مانند سایر فناوری‌های پیشرفته، منافع و مضراتی را دارد. دسترسی به فضای مجازی در کنار سایر حقوق بشری، حقی مستقل است. با وجود فوایدی که این فضا برای بشر دارد و باعث رفع محدودیت‌هایی می‌شود، اما همواره با چالش‌های نیز مواجه است. مهم‌ترین چالشی که این فضا به همراه دارد، چالش‌های مربوط به حق بر سلامت است. حق بر سلامت، هرچند مشروط به تحقق در چارچوب روندی تدریجی الحصول است، دارای آستانه حداقلی است که مستلزم تحقق فوری است. تعهد دولت‌ها در قبال این حق از نوع تعهد به نتیجه فوری است و دولت‌ها متعهد هستند تا از حداکثر منابع و ظرفیت‌های موجود برای تحقق حق بر سلامتی افراد بدون هرگونه تبعیض استفاده نمایند. فضای مجازی، ارتباط مستقیم با حق بر سلامت افراد دارد چرا که استفاده بیش از اندازه این فضا باعث آسیب‌های جسمانی و روحی بسیاری می‌شود و سلامت افراد را به مخاطره می‌اندازد. دولت‌ها به عنوان عنصر حاکمیتی جوامع، همواره مکلف هستند تا زمینه‌های نقض این حق را در فضای مجازی به حداقل برسانند و فضایی را مهیا کنند که کمترین آسیب را به افراد برساند. افراد سودجو در فضای مجازی به واسطه اعمال غیر قانونی مانند از بین بردن حریم شخصی افراد، تهدید و اخاذی، ایجاد رعب و وحشت، شایعه پراکنی و اقداماتی دیگر، زمینه آسیب به افراد را فراهم می‌کنند. دولت‌ها برای جلوگیری از این آسیب‌ها وظایفی دارند. از مهم‌ترین راهکارهایی که دول می‌توانند در زمینه جرایم در فضای مجازی انجام دهند، اقدامات وضعی است. همچنین در خصوص استفاده هرچه بهتر از فضای مجازی و کنترل این فضا راهکارهای ارائه شده است که می‌توان به مواردی همچون آموزش نحوه استفاده از فضای مجازی، ایجاد محدودیت در استفاده از آن، فیلترینگ فضای مجازی و پالایش این فضا اشاره نمود که در حفظ حق بر سلامت اشخاص در فضای مجازی تاثیر بسیاری دارند و باعث می‌شود آسیب‌های این فضا برای سلامت اشخاص به حداقل برسد.

منابع

۱. آل کجیاب، حسین (۱۳۹۲). «مفهوم و جایگاه حق بر سلامت در اسناد بین‌المللی حقوق بشر»، فصلنامه تحقیقات حقوق پزشکی، ۷، ۱۳۹-۱۷۰.
۲. ابراهیم پور کمله، سمیرا (۱۳۹۱). «آسیب‌های نوپدید شبکه‌های اجتماعی مجازی در کمین خانواده ایرانی». مقاله ارائه شده در نخستین کنگره فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی نوپدید، تهران، ۱۳۹۱/۱۲/۲۱.
۳. الحسینی، نجمه (۱۳۹۲). «فضای مجازی، فضایی با فرصت‌ها و تهدیدات بسیار»، روزنامه رسالت،

۱۳۹۲/۰۲/۱۴

۴. اصلانی، سیاوش و یدالله نصراللهی (۱۳۹۷). تاثیر موازین بین‌المللی در حق بر سلامت به عنوان یکی از مصادیق حقوق بشر در حقوق عمومی. تهران: مجد.
۵. امانی کلاریجانی، امرالله (۱۳۹۶). «فضای مجازی و واکاوی سیاست‌های پیشگیرانه در کنترل آسیب‌های اجتماعی نوپدید». نشریه علمی رهیافت پیشگیری ۱، ۸۹-۱۰۵.
۶. انصاری، باقر؛ الوند نژاد، روح اله (۱۳۹۹). «ماهیت و جایگاه نهاد تنظیم مقررات در حوزه فضای مجازی در ایران». آموزه‌های حقوقی گواه (۶)، ۲۸۱-۳۱۴.
۷. پورنجفی قوشچی، فخر؛ پورقهرمانی، بابک (۱۳۹۹). «پالایش فضای مجازی در پرتو اسناد حقوق بشری». آموزه‌های حقوق کیفری (۱۹)، ۳۵-۶۸.
۸. پورقهرمانی، بابک (۱۳۹۶). «مطالعه تطبیقی سازکارهای حمایت از بزه دیدگان جرایم رایانه ای در حقوق کیفری ایران و اسناد بین‌المللی با تأکید بر کنوانسیون بوداپست». مجله حقوق کیفری (۸)، ۸-۳۶.
۹. تفقدی زارع، سمیه (۱۳۹۷). «بررسی ابعاد حقوقی حق بر سلامت در حقوق بشر». فصلنامه سبک زندگی با محوریت سلامت (۱)، ۲۰۵-۲۱۰.
۱۰. جاوید، احسان؛ نیاورانی، صابر (۱۳۹۲). «قلمرو حق سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر». فصلنامه پژوهش حقوق عمومی (۴۱)، ۷۰-۴۷.
۱۱. جلالی، علی اکبر (۱۳۸۹). «نظارت همگانی عامل پیشگیری جرایم در فضای مجازی». فصلنامه علمی - ترویجی کارآگاه (۱۲)، ۳۰-۶.
۱۲. حبیبی مجنده، محمد (۱۳۸۶). «حق بر سلامتی در نظام بین‌المللی حقوق بشر». مجله حقوق بشر (۱)، ۱۴-۱.
۱۳. ختایی، مهدی (۱۴۰۲). «حق بر سلامت و چالش‌های حقوقی فراروی آن». مقاله ارائه شده در اولین کنفرانس ملی ارتقای سلامت و چالش‌های حقوقی و پزشکی فراروی آن، تهران
۱۴. رحمانی، الهام (۱۳۹۶). «مبانی فقهی و حقوقی ایجاد محدودیت در فضای مجازی». پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه مذاهب اسلامی.
۱۵. رهگشا، امیرحسین؛ موسوی، سید ایمان (۱۳۹۶). «پیشگیری رشد مدار از بزهکاری کودکان و نوجوانان در فضای سایبر». نشریه آفاق علوم انسانی (۱۴)، ۱۳-۱.
۱۶. رزمی، مهرداد؛ ماندگار، مصطفی؛ رنجبر صحرایی، مسعودرضا؛ زارعی، رضا (۱۴۰۰). «تأثیر مولفه حق سلامت کودکان بر قابلیت استنادپذیری داده‌ها و سوابق الکترونیک». مجله حقوق پزشکی (۵۶)، ۱۶-۱.
۱۷. زارع نژاد، سمیه (۱۳۹۸). «راهکارهای جبران نقض حق بر سلامت روان با تأکید بر اسناد بین‌المللی».

- پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه عدالت.
۱۸. سالاریان، جهان آرا و بازر، سیده صدیقه (۱۴۰۰). سلامت روانی در کودکان و نوجوانان، تهران: انتشارات نسل روشن.
 ۱۹. سلامی، شهرام؛ زارع اسفیدانی، زهرا؛ حسنی، سحر؛ معتمد نژاد، رویا (۱۴۰۱). «حق بر سلامت روان کودکان در فضای مجازی در پرتو نظام حقوقی ایران، اسلام و اسناد بین‌المللی حقوق بشر». پژوهشنامه حقوق اسلامی (۵۵). ۱۶۰-۱۳۱.
 ۲۰. شجاعیان، خدیجه (۱۳۹۵). «حق بر سلامت: تحلیل تطبیقی اسناد بین‌المللی حقوق بشر و نظام حقوقی ایران». پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
 ۲۱. ضیایی، یاسر (۱۳۹۴). «حمایت از حقوق بشر در فضای سایبر». مجله پژوهش‌های حقوقی ۱۰۵-۷۹.
 ۲۲. طباطبایی، سپیده (۱۳۹۹). «جایگاه حق بر سلامت روان در نظام بین‌المللی حقوق بشر». پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
 ۲۳. علی بابایی، زهره (۱۳۹۹). «تکالیف و صلاحیت‌های حکومت در خصوص حق بر سلامت شهروندان در نظام حقوقی ایران در پرتو اسناد بین‌المللی حقوق بشر». پایان نامه کارشناسی ارشد، صفادشت: دانشگاه آزاد اسلامی.
 ۲۴. فلاحی، فاطمه (۱۳۹۵). «شکل‌گیری حقوق جهانی سلامت و ملاحظات دولت‌ها». رساله دکتری، تهران: دانشگاه پیام نور.
 ۲۵. غلامعلی، علی؛ توتونچیان، مهری (۱۳۹۹). تحولات حق بر سلامت در پرتو ابعاد حقوق بشری بحران‌های ناشی از بیماری‌های واگیردار با تأکید بر کووید ۱۹. مجله تاریخ پزشکی، (۴۴). ۲۱-۱.
 ۲۶. غنی‌زاده بافقی، مریم؛ چاچی، فاطمه (۱۴۰۱). «بررسی تطبیقی حمایت از حق تصویر کودکان در فضای مجازی». مجله پژوهش‌های حقوقی، انتشار آنلاین از ۱۵ تیر. Doi: 10.48300/JLR.2022.325738.1929
 ۲۷. قوامی پور سرشکه، محدثه؛ بیگی، جمال (۱۴۰۲) «رویکرد اسناد بین‌المللی حقوق بشری به حق بر سلامت». مقاله ارائه شده در اولین کنفرانس ملی ارتقای سلامت و چالش‌های حقوقی و پزشکی فراروی آن، تهران
 ۲۸. کهزادی، محبوبه؛ کهزادی، معصومه (۱۳۹۹). «بررسی تاثیر فضای مجازی و نقش آن در خشونت علیه زنان در نظام حقوقی ایران و بین‌الملل». دوفصلنامه بین‌المللی تحقیقات حقوق قضایی (۲). ۶۵۴-۶۳۱
 ۲۹. کوکی سقی، فاطمه (۱۳۹۵). «قابلیت دادخواهی حق بر سلامت در نظام حقوق بین‌الملل». فصلنامه حقوق پزشکی (۳۶). ۳۳-۷.
 ۳۰. گودرزوند چگینی، محبوبه (۱۴۰۰). «پیشگیری رشد مدار از بزهکاری جنسی کودکان در فضای

- مجازی؛ با تأکید بر نظام حقوقی ایران و فرانسه». فصلنامه بین‌المللی قانون یار (۲۰). ۲۳-۱.
۳۱. نکویی مهر، نفیسه؛ حسینی فرد، عاطفه؛ سلطانی، رضا (۱۳۹۸). «نقش دولت با محوریت اخلاق دینی در پیشگیری از نقض محرمانگی داده‌ها در فضای مجازی». فصلنامه مطالعات قرآنی (۳۹). ۲۴۲-۲۲۱.
۳۲. نیازپور، امیرحسین (۱۳۹۲). «پیشگیری از بزهکاری در قانون اساسی و لایحه پیشگیری از وقوع جرم». مجله حقوقی دادگستری (۴۵). ۱۵۹-۱۲۴.
۳۳. وحدانی نیا، ولی‌الله؛ سیدموسوی، میرسجاد؛ وحدانی نیا، محمدمبین و وثوق مقدم، عباس (۱۳۹۹). «سلامت به مثابه حق بشری؛ روایت حقوقی از منطق حکمرانی برای سلامت». اخلاق و تاریخ پزشکی (۶۵). ۱۸-۱.
34. Akadeniz, Yaman. (2016). Internet Child Pornography and the Law: National and International Responses, Routledge.
35. Berson, M. J Berson, I. R. (2014). "Developing Thoughtful Cybercitizens". Social Studies and the Young learner, 16
36. Casey, Elvis. (2010). Digital Evidence and Computer Crime. California: Elsevier Academic Press.
37. Cabrera A, Ayala A. (2013). Advancing the Right to Health through Litigation In Advancing the Human Right to Health. Oxford University Press.
38. Chapman A. (2017). Human Rights, Global Health and Neoliberal Policies. Cambridge University Press;
39. Durojaye E. (2016) Litigating the Right to Health in Africa: Challenges and Prospects. London: Routledge.
40. Gostin, L. O. (2014). Global Health Law, Harvard University Press.
41. Kaye, Jane. (2021). Governance of Health Data in Cyberspace. University of Oxford 16
42. Kaleab B. (2020). COVID-19 prevention measures in Ethiopia: Current realities and prospects. Addis Ababa: IFPRI; 2020.
43. Kittichaisaree K. (2020). International Human Rights Law and Diplomacy. Cheltenham: Edward Elgar.
44. Naomi R. (2014). Reparations and Economic, Social and Cultural Rights. In: Sharp D. Justice and Economic Violence in Transition. London: Springer.
45. Sahraghard, Hamed. (2018). Citation of Electronic Evidence in the Criminal Procedure Process. 3rd International Conference on Jurisprudence and Law; Hamedan: Walt and Social Sciences; 01-10.
46. Sekalala S. (2018). Soft Law and Global Health Problems. Oxford University Press; 2018.
47. Tobin J. (2019). The Right to Health In The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary, Oxford University Press.
48. Vinton Cerf. (2012). "Internet Access Is Not a Human Right", New York Times, Jan. 4.
49. Ziccardi G. (2012). Resistance, Liberation Technology and Human Rights in the

Digital Age. London: Springer.